

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. LXIX
(2020)

Редакциони одбор

Михаило Војводић, Ивана Коматина, Александар Крстић,
Јованка Калић, Бојана Миљковић Катић, Ангелики Константакопопулу
(Грчка), Тамаш Керменди (Мађарска), Ђузепе Мота (Италија),
Константин Никифоров (Русија), Хатице Оруч (Турска),
Александар Растовић, Срђан Рудић, Илија Тодев (Бугарска),
Љубомира Хавликова (Чешка), Јована Шаљић,

Одговорни уредник

Александар Растовић
директор Историјског института

БЕОГРАД

2020

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ*

Историјски институт

Београд

ЦРНОГОРСКИ МИТРОПОЛИТ САВА ПЕТРОВИЋ И УКИДАЊЕ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766.

Анстракт: Тема рада је став црногорског митрополита Саве Петровића према укидању Пећке патријаршије. Објашњени су проблеми које је Пећка патријаршија имала од Београдског мира 1739. до њеног укидања и припајања Васељенској патријаршији 1766. Истакнуте су специфичности Црногорске митрополије у том периоду, које су је разликовале од осталих епархија Пећке патријаршије, али нису утицале на пуну и безусловну верност њених митрополита пећком патријаршијском трону. Указано је на разлоге због којих се митрополит Сава Петровић није одлучно изјашњавао против укидања Пећке патријаршије, иако није био потписник молбе којом се оно тражило. Поред тога, отворено је питање његовог односа са васељенским патријархом Самуилом I Ханцерисом, који је од султана Мустафе III затражио берат о Савином потврђивању у митрополитском достојанству. Дато је објашњење разлога због којих је тек 1776. затражио подршку московског митрополита Платона за обнову Пећке патријаршије.

Кључне речи: Васељенска патријаршија, Пећка патријаршија, Црногорска митрополија, Сава Петровић, митрополит, теократија, укидање.

Abstract: The paper examines the attitude of Montenegrin Metropolitan Sava Petrović towards the abolition of the Patriarchate of Peć. It elucidates the problems that the Patriarchate of Peć faced from the Belgrade Peace of 1739 until its abolition and merging with the Ecumenical Patriarchate in 1766. It highlights the specificities of the Montenegrin Metropolitanate in this period, which differentiated it from other eparchies of the Patriarchate of Peć, but did not affect the absolute and unconditional loyalty of its metropolitans to the throne of the Patriarchate of Peć. It points out the reasons why Metropolitan Sava Petrović did not resolutely stand out against the abolition of the Patriarchate of Peć, although he did not sign the plea requesting such abolition. The question of his relationship with Ecumenical Patriarch Samuel I Chazteris, who requested from Sultan Mustafa III the berat on the confirmation of Sava's metropolitan dignity, is opened. The reasons why only in 1776 he asked for the support of Moscow Metropolitan Platon for the restoration of the Patriarchate of Peć are explained.

Keywords: Ecumenical Patriarchate, Patriarchate of Peć, Montenegrin Metropolitanate, Sava Petrović, metropolitan, theocracy, abolition.

* nedeljko_radosavljevic@yahoo.com

Укидање Пећке патријаршије 1766. имало је своју предисторију. У Пећи је марта 1737. одржан Сабор на коме су, поред патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте и групе митрополита, присуствовале старешине угледних манастира и народни прваци. Сабор је донео одлуку да буде подржан ратни поход Хабзбуршке монархије против Османског царства. О закључцима Сабора обавештени су представници хабзбуршких власти у Београду. Такође су им достављене информације о томе којим правцем њихова војска може да напредује ка југу.¹ Хабзбуршко-османски рат је почео 30. јуна 1737. Међутим, по почетним успесима, од којих су најважнији били заузимање Ужица и Ниша, хабзбуршка офанзива сломљена је у бици код Бање Луке 4. августа 1737. Османска војска стабилизovala је своје позиције, а потом отпочела напредовање.² То је довело до хабзбуршког повлачења и пада под османску контролу највећег дела „Краљевине Србије“, земаљске администрације која се налазила јужно од Саве и Дунава.³ Битка код Гроцке 23. јула 1739, у којој је хабзбуршка војска имала 5.000 мртвих, а десет генерала јој је било убијено или рањено, одлучила је исход рата. Он је окончан Београдским миром, склопљеним 18. септембра 1739. По његовим одредбама, Османско царство реокупирало је простор Србије са Београдом и узан појас земље уз реку Саву у Босни.⁴

За Пећку патријаршију су по хабзбуршко-османском рату 1737–1739. наступиле тешке последице. У ратним временима она је додатно осиромашила, а патријарх Арсеније IV и већина митрополита су, због сарадње са Хабзбуршком монархијом, били компромитовани пред османским властима. Патријарх и неки митрополити су избегли на подручје северно од Саве и Дунава, које је остало под хабзбуршком

¹ На сабору у Пећи су учествовали митрополити рашки Јефтимије Дамјановић, скопски Кирил, ђустендилски Атанасије и самоковски Симеон. *Историја српског народа*, IV/1, Београд 1986, 146–147 (Р. Л. Веселиновић); *Историја народа Југославије*, 2, Београд 1960, 786 (Ј. Тадић); Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, 1, Београд 1991, 354–355; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 73.

² *Историја српског народа*, IV/1, 151 (Р. Л. Веселиновић); *Историја народа Југославије*, 2, 787 (Ј. Тадић); В. Ћоровић, *Историја Срба*, 2, Београд 1989, 231.

³ Хабзбуршка „Краљевина Србија“ настала је по склапању Пожаревачког мира 1718. између Хабзбуршке монархије и Османског царства. Обухватала је највећи део централне и део западне Србије, са Београдом као административним центром. Поред ње, Хабзбуршка монархија формирала је и „Банатску администрацију“ са центром у Темишвару. *Историја српског народа*, IV/1, 111–114 (Р. Л. Веселиновић).

⁴ *Историја српског народа*, IV/1, 159–161 (Р. Л. Веселиновић); *Историја српског народа*, IV/1, 306–307 (Р. Самарџић); В. Ћоровић, *нав. дело*, 233.

контролом. Патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента de facto је преузео упражњени трон аутономне Београдско-карловачке митрополије.⁵ И избегли митрополити добили су нове епархије.⁶

Последица рата била је потпуно разарање Пећке патријаршије јужно од Саве и Дунава. Митрополити који нису успели да избегну пред османском војском, а који су учествовали на сабору у Пећи марта 1737, били су ухапшени и погубљени.⁷ И Београдско-карловачка митрополија, која је деловала у Хабзбуршкој монархији, остала је без дела јужно од Саве и Дунава. Београдско-карловачки митрополит Вићентије Јовановић умро је 6. јуна 1737, а по паду Ваљева 12. октобра те године ваљевски епископ Доситеј Николић избегао је у Сремске Карловце.⁸ По завршетку

⁵ Карловачка митрополија добила је аутономију граматом патријарха Калиника I 1710, чиме је сачувано духовно на рачун управног јединства Пећке патријаршије. Р. Л. Веселиновић, *Преглед историје Карловачке митрополије од 1695. до 1919. године*, Српска православна црква 1219–1969, Београд 1969, 224–225; Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 3 370. Београдска митрополија, чија је аутономија заживела на простору хабзбуршке Краљевине Србије, године 1726. персонално је уједињена са Карловачком митрополијом у једну, Београдско-карловачку митрополију. Хабзбуршке државне власти нису то прихватиле, али ни правиле сметње њеном функционисању. *Историја српског народа*, IV/1, 127 (Р. Л. Веселиновић); С. Вуковић, В. Гавриловић, *Јовановић, Вићентије*, Српски биографски речник 4, Нови Сад 2009, 468–469.

⁶ Ариљски (ужичко-зворнички) митрополит Алексије Андрејевић постао је костајничко-зринопољски епископ Карловачке митрополије. Н. В. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, Ваљево 2000, 27–28. Рашки митрополит Јефтимије Дамјановић потврђен је 1739. од хабзбуршких власти за вршачког епископа, али је исте године умро у Бечу. Исти, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 73; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996, 227–228. Нишки митрополит Георгије Поповић постао је 1745. темишварски епископ Карловачке митрополије. Љ. Пузовић, *Синђелија владике Георгија Поповића издата темишварском свештенику Томи Павлову*, Археографски прилози 35 (2013) 172–173; С. Вуковић, *нав. дело*, 113–114.

⁷ Самоковски митрополит Неофит, ухапшен је, заточен у Софији и потом погубљен у Скопљу, пошто је одбио понуду да преласком у ислам сачува живот. Био је оптужен да је подстицао устанак у области Дупнице. С. Вуковић, *нав. дело*, 452; Н. В. Радосављевић, *Епархије Бање (Ћустендила) и Самокова у Пећкој патријаршији 1557–1766*, Известия на Исторически музей Кюстендил 10 (2005) 342. Скопски митрополит Кирил и Ћустендилски митрополит Атанасије учествовали су на Сабору у Пећи 1737. Како се у изворима последњи пут помињу 1737, а није забележено да су прешли на територију под контролом хабзбуршке војске, највероватније су кажњени смртном казном као и самоковски митрополит Неофит. Н. В. Радосављевић, *Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије*, Осам векова аутокефалије Српске православне цркве I, Београд 2020, 259.

⁸ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 372; С. Вуковић, *нав. дело*, 73; Д. Руварац, *Доситије Николић, владика ваљевски*, Гласник СПП за 1921 (Сремски Карловци 1921) 394; Н. В. Радосављевић, *Ваљевска епископија 1718–1739*, Гласник ИАВ 32 (Ваљево 1998) 24.

рата су јужно од Саве и Дунава остала само два митрополита Пећке патријаршије, црногорски Сава Петровић и захумско-херцеговачки Филотеј. Они нису могли да изаберу новог патријарха.⁹

Обнова Пећке патријаршије покренута је 1739. од Васељенске патријаршије (Велике Христове цркве), уз пуну контролу османских власти. Њен нови поглавар, Јоаникије III Караџа, ефимер катедралног храма Светог великомученика Георгија у Цариграду, прво је бератом потврђен, потом рукоположен у епископски чин, а тек онда изабран за пећког архиепископа од сабора архијереја у Цариграду. Редослед тих поступака потврђује да је државна интервенција била непосредна и јака.¹⁰ После њега, од стране Васељенске патријаршије изабрана су и три нова митрополита.¹¹

По завршетку рата дугови Пећке патријаршије и њених епархија додатно су порасли. Стање је било све теже, па је до 1766. Васељенска патријаршија и директно интервенисала у пословима Пећке патријаршије, којој је признавала само ранг архиепископије и аутономију.¹² Пропаст Георгија Спатариса, драгомана влашког кнеза и шпекуланта који се обогатио закупом монопола на дуван, додатно је погоршала њен положај. Спатарис је 1765. био осуђен за издају и погубљен, а сво имање му је конфисковано. У његовој заоставштини су 1766. пронађене обвезнице Пећке патријаршије, које је Porta одмах прогласила доспелим.¹³ Презадуженој и осиромашеној Пећкој патријаршији изненада је доспео дуг који она није могла да исплати. Васељенска патријаршија, под чијом

⁹ Н. В. Радосављевић, *Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије*, 260–261.

¹⁰ Јоаникију III је прво у Једрену, у главном стану османске војске, уручен берат о потврђивању за пећког архиепископа, да би тек потом у Васељенској патријаршији био рукоположен у епископски чин, а затим изабран и устоличен. На челу Пећке патријаршије био је до 1746. Потом је 1747. постао халкедонски митрополит, а 1761. и васељенски патријарх. Године 1763. је, одлуком османских власти, смењен и послат у Свету Гору. Следеће, 1764. године добио је на управу манастир Пресвете Богородице на Халки, уз годишњу плату од 2.000,00 гуруша. Умро је на Халки 1793. Д. Алексијевић, *Прилози за историју Српске цркве*, Весник Српске цркве за 1909 (Београд 1909) 755–756; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 75. Исти, *Иоанникий III*, Православная энциклопедия 25, Москва 2015, 118–119.

¹¹ То су били митрополити београдски, нишки и рашки. Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 357–358; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 75.

¹² Н. В. Радосављевић, *Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије*, 260–261.

¹³ Чињеница да је сва Спатарисова имовина заплењена значила је и да је дуг Пећке патријаршије према њему постао дуг према држави. Н. Михаиловски, *Исторически изследования за Охридската и Ипекска архиепископији*, Цариградъ 1869, 65–67.

су снажном контролом тада биле све помесне цркве у Османском царству, једина је имала могућности да то учини.¹⁴ На њеном челу тада се налазио васељенски патријарх Самуило I Ханцерис.¹⁵

Пећка патријаршија је 1766. имала десет митрополија и једну (Призренску) епархију, која је била под непосредном управом пећког патријарха. На челу шест митрополија били су Грци или припадници других народа потекли из структуре Васељенске патријаршије.¹⁶ Патријарх Калиник II, такође потекао из њене структуре, био је Бугарин из Трнова.¹⁷ Три митрополита, рашки Гаврило, захумско-херцеговачки Стефан Мркоњић и црногорски Сава Петровић били су Срби.¹⁸ Међутим, услед великих дугова етничка структура митрополита Пећке патријаршије није могла да битно утиче на то да ли ће она опстати или ће бити укинута. То потврђује и пример Охридске архиепископије. Иако под претежно грчком управом, и она је 16. (28) јануара 1767. укинута због великих дугова, док су њене митрополије такође припојене Васељенској патријаршији.¹⁹

¹⁴ St. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, 382.

¹⁵ Исто, 380.

¹⁶ То су биле митрополије Самоковска, Ћустендилска, Нишка, Београдска, Ужичко-ваљевска и Дабробосанска. До 1767. Зворничком митрополијом је као администратор управљао ужичко-ваљевски митрополит. Н. В. Радосављевић, *Шест портрета православних митрополита 1766–1891*, Београд 2009, 15, 27; Исти, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 78–79, 84; Исти, *Митрополит Серафим Дабробосненски (допњеления към биографията му)*, Историјата и книгите катo пријателство : Сборник в помет на Митко Лачев, Софија 2007, 223.

¹⁷ На основу неколико записа, који су извори другог реда, у српској историографији преовладавао је став да је патријарх Калиник II био Грк. Н. Дучић, *Историја Српске православне цркве : од првијех десетина VII вијека до наших дана*, Књижевни радови IX (Гацко 2005) 129; В. Ћоровић, *Историја Срба*, 2, Београд 1989, 247; *Историја народа Југославије*, 2, 1268 (Б. Ђурђев); Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 364; *Историја српског народа IV/1*, 544 (Р. Самарцић). Сава Вуковић о његовој етничкој припадности не говори ништа, што свакако указује на чињеницу да у претпоставку о грчком пореклу Калиника II није био сигуран. Насупрот већинском мишљењу да је Калиник II био Грк, неки ранији аутори указују на његово словенско порекло. Тако је Јoаникије Нешковић изнео тврдњу да се радило о Србину из Хасан-пашине (Смедеревске) Паланке. I. Нешковић, *Беседе говорене епископом ужичкимъ Јoанникіемъ*, Београд 1868, 326. Судаћи по једном од пописа пећких патријараха који је хронолошки најближи времену Калиника II, он је био Бугарин из Трнова, што је највероватније тачно. Аноним, *Назначеніе свію сербски патриараха*, ЛМС, Будим 1828, 8.

¹⁸ Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 79.

¹⁹ И. Снегаров, *История на Охридската архиепископия – патриаршия*, том 2, *от падането ѝ под турците до нейното унищожение*, Софија 1995, 149.

Међу епархијама Пећке патријаршије, митрополије Црногорска и Захумско-херцеговачка издвајају се по томе што од Београдског мира 1739. до њеног укидања 1766. на њиховом челу није било архијереја који су потицали из Васељенске патријаршије. Црногорска митрополија имала је још једну карактеристику. Реч је о *de facto* успостављеној наследности митрополитског трона.²⁰ И у другим епархијама постојали су митрополити и епископи који су своје најближе сроднике, често синовце или сестриће, имали у окружењу као придворна лица, и на тај начин их припремали за црквену службу. Они, међутим, нису остајали у њиховим епархијама, као што је то био случај са Црногорском митрополијом.²¹ По смрти митрополита Данила I Петровића Његоша 1735, наследио га је његов синовац Сава Петровић. Он је био на челу Црногорске митрополије у време када је дошло до укидања Пећке патријаршије.²²

Црногорска митрополија је и територијално и по броју кућа била најмања у Пећкој патријаршији. То потврђује и „пешкеш“ који је за њу плаћан султановој благајни. Он је износио свега 800 акчи.²³ Међутим, њен углед и ранг није одређиван само по тим мерилима. Глас црногорских митрополита био је важан у доношењу одлука везаних за Цркву. Из Црногорске митрополије био је и пећки патријарх Арсеније III.²⁴ Викарни

²⁰ Наследност је утемељило митрополит Данило I, који је 1697. изабран на „Општем црногорском збору“. Потом је отишао у Сечуј, у коме га је у епископски чин, уз саслужење других архијереја, рукоположио избегли пећки патријарх Арсеније III Црнојевић. С. Вуковић, *нав. дело*, 156; В. Ђоровић, *нав. дело*, 219; *Историја српског народа*, IV/1, 498 (Ј. Милићевић, Н. Ракочевић); *Историја народа Југославије*, 2, 1170 (Г. Станојевић); Г. Станојевић, М. Васић, *Историја Црне Горе*, 3, том 1, Титоград 1975, 287–288.

²¹ Трновски митрополит Данило са собом је имао најближе сроднике који су потом постали епископи у два епархијама Трновске митрополије. Ужичко-ваљевски митрополит Антим Зепос (1802–1814) уз себе је такође имао два синовца или сестрића. Дабробосански митрополит Калиник I је у својој епархији припремао за архијерејски чин синовца Јосифа, који је постао његов викарни епископ када је по избору за члана Светог синода морао да крене у Цариград, и потом био изабран за захумско-херцеговачког митрополита. Н. В. Радосављевић, *Данило, митрополит ужичко-ваљевски и трновски*, Српске студије 6 (2015) 159; Исти, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 183; Исти, *Херцеговачки митрополити 1766–1878*, *Историјски часопис* 57 (2008) 180–181.

²² С. Вуковић, *нав. дело*, 431. Димитрије Милаковић наводи да је Сава Петровић у епископски чин рукоположен 1719, приликом обиласка Црне Горе од стране патријарха Мојсија I Рајовића. Д. Милаковић, *Историја Црне Горе*, Задар 1856, 113; Са овим податком сагласни су и Глигор Станојевић и Растислав Петровић. *Историја народа Југославије*, 2, 1179 (Г. Станојевић); Р. Петровић, *Владика Данило и владика Сава (1697–1781)*, Београд 1997, 96.

²³ И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве : из путничког записника*, Београд 1879, 21.

²⁴ С. Вуковић, *нав. дело*, 26.

епископ митрополита Саве Петровића, Василије (1750–1766), носио је почасну титулу „егзарха Пећког трона“.²⁵ Црна Гора, такође, није била под чврстом османском контролом. У њој се живело слободнијим животом у односу на друге области које је насељавао српски народ, а лојалност према Порти исказивана је плаћањем харача.²⁶

У години када је укинута Пећка патријаршија, активност патријарха Калиника II и њених митрополита била је усмерена на исплату доспелих дугова. Због тога су у Цариград кренули патријарх Калиник II и четири митрополита: самоковски Неофит, ћустендилски Гаврило, скопски Константин и нишки Гаврило. Они су са собом имали валидна пуномоћја још три митрополита. Митрополит нишки Гаврило имао је пуномоћја митрополита београдског Јеремије Папазоглуа, и ужичко-ваљевског Митрофана. За скопског митрополита Константина актима Васељенске патријаршије наводи се да је имао пуномоћја митрополита дабробосанског Серафима, и рашког (новопазарског) Гаврила.²⁷ Међутим, пуномоћ рашког митрополита била је или спорна, или ју је у међувремену повукао, јер је 1. октобра 1766. изненада смењен, а на његово место је изабран и од султана потврђен нови митрополит, Герасим.²⁸ У Цариграду су са сигурношћу боравили патријарх и четири митрополита Пећке патријаршије који су географски били најближи престоници, док су

²⁵ Павле Ровински сматрао је да је будућег владика Василија изабрао за помоћника и наследника лично митрополит Сава Петровић, и послао га у Пећ код патријарха Атанасија II Гавриловића „ради обуке“. Ровински наводи и пуну титулу Василија Петровића: „митрополит епархије Скендеријске и Приморске и егзарх Светог трона пећког патријарха славеносербскога“. Црна Гора није укључена у његову титулу. П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Цетиње–Сремски Карловци 1993, 402.

²⁶ Владимир Ћоровић истиче да се Црна Гора од избора Данила I за митрополита, преко отказивања лојалности Порти у време руско-османског рата 1711, постепено ослобађала непосредног османског утицаја, али је плаћала харач. Одбијање плаћања харача је од османских власти посматрано као побуна, због чега су војно интервенисале. У таквим ситуацијама харач би готово увек био плаћен. „Размах Црногораца“, како Ћоровић назива процес постепеног ослобађања Црне Горе од османске власти, уследио је тек крајем 18. века, после османских пораза на Мартинићима и Крусима 1796. В. Ћоровић, *нав. дело*, 241–247, 263–267. Глигор Станојевић, међутим, истиче да је Црна Гора Пожаревачким миром 1718. призната као део Османског царства, и да је формални и стварни млетачки утицај, утемељен њиховим споразумом са митрополитом Данилом I 1716. на тај начин престао. Са тим су сагласни и Јован Милићевић и Новица Ракочевић. *Историја народа југославије*, 2, 1174 (Г. Станојевић); *Историја српског народа*, IV/1, 530 (Ј. Милићевић, Н. Ракочевић).

²⁷ Н. Михаиловски, *Историјски изследования за Охридската и Ипекска архиепископиј*, Цариград 1869, 64; В. Прибићевић, *Акта о укидању Пећке патријаршије*, Богословски гласник, св. 5 (Сремски Карловци 1904), 377–379; св. 6, 453–456.

²⁸ Е. Мушовић, *Ферман о постављењу новопазарског митрополита 1766. године*, Градска култура на Балкану 2, Београд 1988, 140.

тројица других архијереја дала писану пуномоћ за одлуке које буду морале да се донесу. Захумско-херцеговачки митрополит Стефан Мркоњић и црногорски митрополит Сава Петровић нису дали никакву сагласност или пуномоћ.²⁹

Да се одлука о томе шта ће се десити са Пећком патријаршијом није одмах знала, и да је постојала нада да ће се у Цариграду приликом решавања тог проблема разговарати о више могућности, види се и из оставке патријарха Калиника II. Оставка је адресирана на васељенског патријарха Самуила I Ханцериса, Свети синод Васељенске патријаршије, и на „архијереје пресвете Пећке архиепископије“. Калиник II у оставци наводи да је подноси због „несносног терета великих дугова и потребе за мирним животом“ и моли да се на његово место „изабере друго достојно лице“.³⁰ Оставком је, дакле, тражено решење које није подразумевало укидање Пећке патријаршије, али оно није било могуће. Због тога је, у име групе митрополита који су боравили у Цариграду и оних који су им дали пуномоћја, састављена молба за њено укидање и припајање Васељенској патријаршији. То се највероватније десило у некој од канцеларија Патријаршије у Цариграду, преко које је тај акт предат Порти.³¹ С обзиром на то да је укидањем Пећке патријаршије решавано питање њених дугова и исплате конфискованих Спатарисових обвезница, Порта је дала сагласност, а султан Мустафа III издао је одговарајући ферман о томе.³²

Митрополит захумско-херцеговачки Стефан није подржао ту молбу, и убрзо је смењен. У акту о избору новог захумско-херцеговачког митрополита Антима наведено је да је митрополит Стефан смењен због оптужби да је живео „начином живота недостојним архијереја“, али и због „противљења и непослушности према архијерејима потчињеним Пећи, као и према тамошњем архиепископу“.³³ По сећању свештеника Мојсија Клапавице, тада ученика у манастиру Дужи, митрополит Стефан се после смене повукао у тај манастир. Разлог укидања Пећке патријаршије он је видео у неповерењу османских власти према њој због поступака два патријарха, Арсенија III Црнојевића и Арсенија IV Јовановића, који су 1689. и 1737. подржали хабзбуршке ратне походе

²⁹ Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 79.

³⁰ В. Прибићевић, *нав. дело*, 378–379; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 61–64; Д. Алексијевић, *нав. дело*, 758–761.

³¹ В. Прибићевић, *нав. дело*, 378–379; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 61–64.

³² И. С. Јастребов, *нав. дело*, 2–8.

³³ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 73–74.

против Османског царства, а потом предводили сеобе Срба ка северу.³⁴ Чињеница је да се по питању укидања Пећке патријаршије митрополит Стефан Мркоњић противио архијерејима који су се налазили у Цариграду. Могућност да дође до укидања Пећке патријаршије услед великих дугова била је извесна и он је то сигурно знао, али се са тим није сагласио. На крају је послушно прихватио одлуку о лишавању архијерејског чина и слању у манастир Житомислић, у коме је провео остатак живота. Умро је у том манастиру 1778. или 1779.³⁵

Наводно недостојан начин живота Стефана Мркоњића био је изговор под којим је у неким случајевима оправдана смена појединих митрополита. И у Пећкој патријаршији и у Охридској архиепископији било је архијереја који нису били сагласни са укидањем помесних цркава којима су припадали. Поступање Васељенске патријаршије према њима било је готово једнообразно. Гаврило, митрополит рашки, такође је смењен под оптужбама за наводно недостојно понашање.³⁶ Слично је поступљено и према митрополитима укинуте Охридске архиепископије. Митрополит моголенски Герман је априла 1767. смењен под оптужбама које су биле готово исте као оне изнете против рашког митрополита Гаврила и захумско-херцеговачког митрополита Стефана.³⁷ И пелагонијски митрополит Арсеније, који је у време док је био охридски архиепископ затражио укидање Охридске архиепископије, такође је само шест месеци касније био приморан да поднесе оставку, а потом је послат у манастир.³⁸

И поглавари Пећке патријаршије и Охридске архиепископије дали су оставке које су по садржају врло сличне. Обе садрже наводе да су дате „својевољно и непринуђено“, уз образложење да су им се цркве нашле у тешким околностима услед дугова и проблема друге врсте.³⁹ Оне нису биле једине међу поглаварима аутокефалних цркава. Априла 24. 1766. оставку је са сличним образложењем дао антиохијски патријарх

³⁴ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 433; Исти, *Хумско-херцеговачка митрополија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*, Богословље 15 (Београд 1940) 31.

³⁵ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 73; Ђ. Слијепчевић, *Хумско-херцеговачка митрополија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*, 30–31; С. Вуковић, *нав. дело*, 468–469.

³⁶ Е. Мушовић, *нав. дело*, 140–142.

³⁷ Михаиловски скреће пажњу управо на ту чињеницу. Н. Михаиловски, *нав. дело*, 85.

³⁸ Бивши охридски архиепископ Арсеније дао је оставку и на пелагонијски митрополитски трон 24. јуна (5. јула) 1767, а заменио га је дотадашњи моголенски митрополит Натанаил. За боравиште му је, по одлуци патријарха Самуила I Ханцериса, одређен манастир Зограф на Светој гори. *Исто*, 21–22.

³⁹ В. Прибићевић, *нав. дело*, 377; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 21.

Макарије, а у јуну и александријски патријарх Матеј „због старости“. И њихове оставке су упућене васељенском патријарху.⁴⁰

У апологетским актима о разлозима због којих су укинуге Пећка патријаршија и Охридска архиепископија, насталим у Васељенској патријаршији, наведена су имена митрополита који су те одлуке подржали. Ти акти садрже кратак историјат проблема у тим помесним црквама, и оправдавају предузете мере. У њима су потписани сви митрополити који су подржали њихово укидање и потом остали у својим епархијама, као и они који су непосредно потом били изабрани. Ни у једном од њих не помиње се име црногорског митрополита Саве Петровића.⁴¹

Став митрополита Саве Петровића према укидању Пећке патријаршије исказан је тиме што није потписао молбу за њено укидање, нити је било кога овластио да то учини. Међутим, дипломатски искусан, он је схватао реалност и чињеницу да као појединац није био у стању да утиче на ту одлуку, због чега није реаговао на начин како је то учинио захумско-херцеговачки митрополит Стефан Мркоњић. Док се за захумско-херцеговачког митрополита у актима Васељенске патријаршије наводи да се изричито противио томе, митрополит Сава се у таквом контексту не помиње. То је навело поједине ауторе да закључе да је црква у Црној Гори по укидању Пећке патријаршије *de facto* добила самосталност, што није било тачно.⁴² И одлука да у Црну Гору крајем 1767. буде примљен бивши пећки патријарх Василије Јовановић Бркић, који је успео да побегне са Кипра где је био интерниран, то потврђује.⁴³ Међутим, он више није био патријарх, а није постојала ни црква којој је до 1765. био челу, па Васељенска патријаршија и Порта томе нису одмах придале велики значај. Иако са митрополитом Савом није увек био у добрим односима, Василије Јовановић Бркић помогао је да се изврши рукоположење новог викарног епископа у Црногорској митрополији. То је био Савин сестрић, архимандрит Арсеније Пламенац.⁴⁴

⁴⁰ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 82–83.

⁴¹ Д. Алексијевић, *нав. дело*, 758–759; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 54–57, 63–67; В. Прибићевић, *нав. дело*, 377–379.

⁴² Н. Дучић, *нав. дело*, 150; *Историја народа Југославије*, 2, 1184 (Г. Станојевић); St. Runciman, *op. cit.*, 380. Ђоко Слијепчевић изнео је мишљење да је, стицајем околности, по укидању Пећке патријаршије црква у Црној Гори „почела да живи сама за себе“. Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, 2, Београд 1991, 226–227.

⁴³ Б. Ђурђев, М. Васић, *Југословенске земље под турском влашћу (до краја XVIII вијека)*, Источно Сарајево 2005, 173; С. Вуковић, *нав. дело*, 61.

⁴⁴ Претходни викарни епископ, Василије Петровић, умро је 10. (21) марта 1766. у Санкт Петербургу. Избор Арсенија Пламенца за викарног епископа означио је краткотрајни прекид континуитета црквене власти у Црној Гори у породици Петровић Његош. С обзиром

Године 1776, 26. фебруара (10. марта), Сава Петровић упутио је писмо московском митрополиту Платону, са молбом да подржи васпостављање Пећке патријаршије. То писмо први је објавио Живојин Јовичић, а потом и Никола Михаиловски. У њему митрополит Сава наводи да су њени архијереји „прогнани и лишени својих престола и да лутају по Светог Гори, док су други одведени у заточење у разне крајеве“. Митрополит Сава, такође, наводи да више нема ниједног архијереја Србина, и да су на њихова места „неправедном одлуком цариградског патријарха и његовог Синода“ доведени Грци. У писму се истиче да цариградски патријарх по апостолским и светоотачким правилима нема никакво право да се меша у српски народ. Због тога моли митрополита Платона да помогне у обнови „Српске архиепископије“ и поновном успостављању њених архијерејских престола.⁴⁵

Митрополит Сава за укидање Пећке патријаршије у писму оптужује васељенског патријарха и Свети синод Васељенске патријаршије, али не наводи које личности су у питању. А то је било веома важно, јер је у време његовог настанка васељенски патријарх био Софроније II (24. 12. 1774 – 08. 10. 1780), који у збивањима 1766. није имао битну улогу, као што је и Свети синод био у потпуно другачијем саставу.⁴⁶ Поред тога, поменуто писмо не садржи податке који су у потпуности тачни. Сава Петровић у њему је навео да су смењени митрополити самоковски, штипски (ћустендилски), новопазарски, нишки, ужички, београдски, босански и херцеговачки.⁴⁷ Међутим, сем митрополита захумско-херцеговачког и рашког (новопазарског), већина њих подржала је укидање Пећке патријаршије и потом је остала на челу својих епархија.⁴⁸

на то да је бивши патријарх Василије Јовановић Бркић у Црну Гору дошао тек крајем 1767, рукоположење Арсенија Пламенца извршено је највероватније 1768. С. Вуковић, *нав. дело*, 35–36, 61.

⁴⁵ Ж. Јовичић, *Писмо писано црногорским митрополитом Савом митрополиту московском Платону*, Гласник СУД ХХII (1867) 357–359; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 94–96.

⁴⁶ Васељенску патријаршију је готово све време османске власти карактерисало често смењивање патријараха. То је током 18. века било мање присутно него раније, али је и даље било изражено. У времену од 1595. до 1695. извршено је шездесет једно именоване патријараха, а радило се о тридесет једној личности које су смењиване и поново постављане. Током 18. века на цариградском патријаршијском трону била је тридесет једна промена, а укупно се променило двадесет три патријарха. St. Runciman, *op. cit.*, 202; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 53.

⁴⁷ Ж. Јовичић, *нав. дело*, 358; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 95.

⁴⁸ У избору призренског митрополита Гаврила 11. (22) септембра 1766, на сабору одржаном у Васељенској патријаршији у Цариграду, учествовало је седамнаест митрополита, од којих су четири била из структуре укинуге Пећке патријаршије: скопски Константин,

Нетачни подаци који су изнети у Савином писму московском митрополиту Платону нису морали да буду резултат намере да дезинформише Московску патријаршију. Могуће је да митрополит Сава Петровић није располагао свим потребним информацијама. Он је навео све епархијске митрополите, али не и њихова имена. Анализирајући тачност навода Саве Петровића, Ђоко Слијепчевић помиње више бивших митрополита Пећке патријаршије смењених пре њеног укидања, тврдећи да је у писму митрополиту Платону мислио на њих.⁴⁹

У времену када је на челу Васељенске патријаршије био патријарх Самуило I Ханцерис (1763–1768, 1773–1774), нема података да је митрополит Сава Петровић протестовао против укидања Пећке патријаршије, нити је тражио помоћ од московског Светог синода ради њеног васпостављања. Тек две године по окончању друге управе патријарха Самуила I, он се обратио писмом московском митрополиту Платону.⁵⁰ То указује на постојање одређене комуникације између митрополита Саве Петровића и васељенског патријарха Самуила I, што потврђује и извор првог реда, брат којим га је султан Мустафа III потврдио у архијерејском достојанству. Поменути брат је, погрешно га називајући ферманом, делимично објавио Иван С. Јастребов. Он указује на то да је по садржају веома сличан берату о потврђивању који је добио нишки митрополит Гаврило. У његовом уводном делу наводи се да је Пећка патријаршија укинута, и да је због тога било неопходно да се

нишки Гаврило, самоковски Неофит и хустендилски Гаврило. Сабором архијереја председавао је нишки митрополит Гаврило, који је у периоду од 1752. до 1756. био пећки патријарх. То потврђује да они нису били смењени. *Историја Ниша*, 1, Ниш 1983, (Р. Тричковић) 240–241; Д. Алексијевић, *нав. дело*, 760–762. Дабробосански митрополит Серафим је по сопственој жељи одступио је 1776. са митрополитског трона и вратио се у Рилски манастир, у коме је наставио да активно делује у манастирском животу, одлази у прикупљање милостиње и гради капелу у селу Пчелино. Умро је 1800. Н. В. Радосавлевич, *Митрополит Серафим Дабробосненски (допњения към биографията му)*, 218–228. Београдски митрополит Јеремија Папазоглу остао је на челу своје епархије до 1784. Ужичко-ваљевски митрополит Митрофан умро је по укидању Пећке патријаршије, а на његово место дошао је 1767. нов митрополит, Јоаким. Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 85–86; исти, *Шест портрета православних митрополита 1766–1891*, 27.

⁴⁹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, 1, 430–434.

⁵⁰ Самуило I Ханцерис смењен је 5. новембра 1768. На васељенском престолу наследили су га патријарси Мелетије II (5. 11. 1768 – 11. 04. 1769) и Теодосије II (11. 04. 1769 – 16. 11. 1773). Самуило I поново је изабран и потврђен за патријарха новембра 1773, и на патријаршијском трону остао је до децембра 1774. Н. Балашов, М. Асмус, С. А. Монахов, *Константинопольская православная церковь*, *Православная энциклопедия* 37, Москва 2019, 298.

поново издају берати њеним митрополитима. Потом се истиче да су за потврђивање митрополита Саве молили патријарх и чланови Светог синода и да је одлучено да се тражени берет изда, с тим да се царској благајни претходно уплати пешкеш у износу од 800 акчи. С обзиром на то да је берет издат од надлежне канцеларије, Јастребов је дошао до исправног закључка да је новац царској благајни уплатила Васељенска патријаршија.⁵¹

Јастребов наводи „да се не зна да ли је тај берет био у Црној Гори, али да је познато да митрополиту Сави он није био потребан“, као и да митрополит Сава није ишао у Цариград да га прими због лоших односа Црне Горе с Портом.⁵² Те тврдње, међутим, не одражавају стварно стање. Све послове које су имали на Порти у погледу добијања берата о потврђивању, митрополити су реализовали преко помесне цркве којој су припадали.⁵³ Сем тога, османске власти нису митрополита Саву сматрале за непријатеља. Оне су знале да је, управо захваљујући њему, Црна Гора остала по страни у време хабзбуршко-османског рата 1737–1739.⁵⁴ Постоје, такође, примери слободног кретања свештених лица из Црногорске митрополије по Османском царству и њихове неометане комуникације са пећким патријарсима. Архимандрит Василије Петровић послат је 1750. од пећког патријарха Атанасија II Гавриловића у Беч, како би од хабзбуршких власти издејствовао враћање црквених ствари и драгоцености које је у сеоби 1737. са собом однео патријарх Арсеније IV. Ту мисију успешно је обавио, а по повратку је рукоположен у епископски чин.⁵⁵ Исто тако, патријарх Атанасије II слободно је ишао у канонску визитацију Црногорске митрополије 1749, а на том путу га је пратио митрополит Сава Петровић.⁵⁶ Када је Василије Петровић покушао да потпуно истисне османски утицај у Црној Гори, тражећи за то помоћ Русије, митрополит Сава Петровић остао је заговорник мирног решења спора око плаћања харача Османском царству да би се избегао рат.⁵⁷

⁵¹ И. С. Јастребов, *нав. дело*, 21.

⁵² На истом месту.

⁵³ Н. В. Радосављевић, *Синђелија, берет, печат : ступање на архијерејски трон у Османском царству 1766–1878*, Државно-црквено право кроз векове, Београд–Будва 2019, 146.

⁵⁴ В. Ђоровић, *нав. дело*, 241–242; Г. Станојевић, М. Васић, *нав. дело*, 290; Р. Петровић, *нав. дело*, 95–96.

⁵⁵ *Историја народа Југославије*, 2, 1180 (Г. Станојевић); П. А. Ровински, *нав. дело*, 402; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, 1, 360.

⁵⁶ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 1, 360.

⁵⁷ Одбијање плаћања харача, које је Василије Петровић заговарао, довело је 1756. до османске експедиције против Црне Горе. Османска војска стигла је до Чева, али није успела

Васељенска патријаршија је код Порте успевала да издејствује уклањање непослушних митрополита под различитим оптужбама, па није постојао ниједан разлог да за Саву Петровића затражи берат о потврђивању уколико он није, макар тренутно, прихватио нову реалност. На поступке Васељенске патријаршије кључни утицај имале су османске власти, а оне берат не би издале уколико би митрополита Саву сматрале за непријатеља.⁵⁸ Због тога молба Васељенске патријаршије којом је од султана тражено да митрополит Сава Петровић буде потврђен, не иде у прилог Јастребовљевим тврдњама да му берат није требао.⁵⁹ Свестан тренутне реалности, Сава Петровић изказао је лојалност васељенском патријарху Самуилу I, и тако постао један од архијереја Васељенске патријаршије. Издавање берата митрополиту Сави 1766. такође значи да је пре тога најмање једном био потврђен на исти начин, а први пут када је изабран за црногорског митрополита 1735. У супротном, не би постојао правни основ за његово потврђивање.⁶⁰

Од Београдског мира 1739. контролу над Пећком патријаршијом потпуно је преузела Васељенска патријаршија, која је преко патријараха, митрополита, а повремено и посебних изасланика, непосредно интервенисала у њеним унутрашњим пословима. Самосталност Пећке патријаршије била је знатно мања од оне пре Београдског мира 1739, а формални чин њеног укидања само је потврдио то *de facto* стање.⁶¹ То је увидео и митрополит Сава. Као архијереј са великим искуством, он је знао да ће османска власт, уколико дугови Пећке патријаршије не буду плаћени, посегнути и за мером конфисковања црквене имовине. Такође је знао и то да Васељенска патријаршија једина може да исплати дугове Пећке патријаршије, и да другог решења није било.

да освоји Цетиње. Међутим, по примирју склопљеном у Никшићу 1757. Црна Гора платила је харач. *Историја народа југославије* 2, (Г. Станојевић) 1180–1182; В. Ћоровић, *нав. дело*, 244–245.

⁵⁸ И. С. Јастребов, *нав. дело*, 20–21. У случају да се Сава Петровић отворено изјаснио против укидања Пећке патријаршије, Васељенска патријаршија можда не би могла да га једноставно смени или уз помоћ османских власти уклони из Црне Горе, али сигурно не би тражила да га султан потврди у митрополитском достојанству.

⁵⁹ Видети напомену у 52.

⁶⁰ Потврђивање митрополита новим бератима вршено је приликом сваке промене на османском престолу. Сава Петровић је из тих разлога могао пре 1766. да прими чак три берата: године 1735. приликом избора за црногорског митрополита, а потом и приликом промена на османском престолу 1754. и 1757. Н. В. Радосављевић, *Синђелија, берат, печат : ступање на архијерејски трон у Османском царству 1766–1878*, 144–148.

⁶¹ *Историја народа Југославије*, 2, 1265–1270 (Б. Ђурђев); *Историја српског народа*, IV/1, 548–550 (Р. Самарџић); С. Кемура, В. Ћоровић, *Прилози за историју цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX столећу*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини XXIV (Сарајево 1912) док. 1, 414.

Међутим, већ 1766. показало се да ново стање компликује питање избора викарног епископа у Црногорској митрополији, а тиме и очување традиције да будући митрополит буде изабран из реда њеног свештенства. Митрополит Сава од Васељенске патријаршије није могао да очекује да ће добити викарног епископа по свом избору. У решењу тог питања помогао му је бивши пећки патријарх Василије Јовановић Бркић, уз чију помоћ је 1768. рукоположен нови викарни епископ, Арсеније Пламенац.⁶² Међутим, нема никаквих података о томе да је Васељенска патријаршија дала сагласност за тај избор, и да га је на крају прихватила.

Црна Гора тог времена била је оптерећена и другим проблемима. У њој се 1767–1768. одвијала борба за превласт између митрополита Саве и авантуриста Шћепана Малог, самозваног руског цара Петра III. Утицај митрополита Саве је ослабио, и он је од Шћепана Малог 1768. чак био притворен у манастиру Стањевићи, под оптужбом да је наклоњен Млетачкој републици и да је присвојио руску помоћ. Ауторитет митрополита из угледног дома Петровића престао је да буде неприкосновен пред самозванцем који је злоупотребио углед Русије у Црној Гори.⁶³ Утицај Шћепана Малог био је присутан и на територији Млетачке републике, која је 1768. успела да стави под контролу своје поданике који су му се приклонили. Порта је сматрала да се у Црној Гори припрема војна акција против Османског царства, па је септембра 1768. предузела експедицију против ње. Услов за прекид ратних операција било је изручење Шћепана Малог. Експедиција је обустављена пошто је османска војска дошла до Чева.⁶⁴

Године 1768. почео је руско-османски рат, који је донео нову геополитичку реалност, јер је руска војска успела да освоји Крим. Поред тога, руска балтичка флота опловила је Европу и 1769. у заливу Чешме поразила османску морнарицу. Резултати рата потврђени су миром у Кучук Кајнарџију, склопљеним 21. јула 1774. По његовим одредбама, Кримски канат формално је постао независан, а касније је анектиран од

⁶² Арсеније Пламенац, сестрић митрополита Саве Петровића, био је једини архијереј од времена митрополита Данила I до успостављања Кнежевине Црне Горе 1852, који није припадао породици Петровић Његош. Д. Милаковић, *нав. дело*, 123–124; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, 2, 235; С. Вуковић, *нав. дело*, 35–36.

⁶³ О Шћепану малом, његовој појави и активностима у Црној Гори опширније: Г. Станојевић, М. Васић, *нав. дело*, 373–381; *Историја народа југославије*, 2, 1185–1191 (Г. Станојевић); *Историја српског народа*, IV/1, 511–518 (Ј. Милићевић, Н. Ракочевић); В. Ћоровић, *нав. дело*, 245–249; Р. Петровић, *Шћепан мали : загонетка историје*, Београд 1992.

⁶⁴ Г. Станојевић, М. Васић, *нав. дело*, 386–387; *Историја народа југославије*, 2, 1187 (Г. Станојевић); В. Ћоровић, *нав. дело*, 247.

Русије. Русија је добила право посредовања у корист Православне цркве у Османском царству.⁶⁵

И прилике у Васељенској патријаршији више нису биле исте. Године 1774. на патријаршијски престо је, уместо Самуила I Ханцериса, ступио Софроније II (24. 12. 1774 – 08. 10. 1780).⁶⁶ Према патријарху Софронију II и тадашњем Светом синоду митрополит Сава Петровић није показао лојалност као према Самуилу I. Међутим, промена патријарха није била једини разлог за његов пробуђени интерес за обнову Пећке патријаршије. Теократија у Црној Гори под митрополитима локалног порекла већ је била уобличена као једини могући облик слободнијег живота. Проглашавање независности или аутономије Црне Горе као световне државе тада не би признао нико, а Црногорска митрополија је већ вековима постојала.⁶⁷ Наследници на црногорском митрополитском трону припремани су кроз институцију викарног епископа, које су рукополагали пећки патријарси.⁶⁸ Уколико би била васпостављена Пећка патријаршија, избор митрополита и викарних епископа из Црногорске митрополије био би једноставан, док у Васељенској патријаршији то не би увек било могуће.

То су само неки од разлога због којих је 1776. митрополит Сава затражио подршку московског митрополита Платона ради њене обнове. Молба је упућена у времену промењене геополитичке ситуације после Кучук Кајнарџијског мира 1774, којим је позиција Русије у односу на Османско царство ојачана. Одредба којом је Русији признато право заштите православних у Османском царству могла је да митрополита Саву увери да је преко Московске патријаршије могуће издејствовати обнову Пећке патријаршије.⁶⁹ Међутим, поменута молба није донела никакав резултат. Московска патријаршија је у потпуности признавала јурисдикцију Васељенске патријаршије. У Русији је држава цркву у потпуности контролисала, а мир са Османским царством постао је

⁶⁵ Д. Р. Живојиновић, *Успон Европе (1450–1789)*, Београд 1995, 415–416; В. Поповић, *Источно питање, историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1996, 171–173.

⁶⁶ Н. Балашов, М. Асмус, С. А. Монахов, *нав. дело*, 298.

⁶⁷ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, 2, 221–225.

⁶⁸ У време рукоположења Саве Петровића за викарног епископа 1719, патријарх је био Мојсије I Рајовић. Када је 1750. за епископа рукоположен Василије Петровић, патријарх је био Атанасије II Гавриловић. У рукоположењу Арсенија Пламенца за епископа 1768. учествовао је бивши пећки патријарх Василије Јовановић Бркић. Поменути патријарси били су Срби. С. Вуковић, *нав. дело*, 41–42, 60–61, 332–333.

⁶⁹ В. Поповић, *нав. дело*, 173.

приоритет, и није било реално очекивати било какво мешање у његова унутрашња питања, укључујући и црквена.⁷⁰

По смрти митрополита Саве Петровића 7. марта 1781. на челу епархије наследио га је викарни епископ Арсеније Пламенац. Стар и болестан, он није оставио дубљег трага у црквеном животу у Црногорској митрополији. Умро је 15. маја 1784.⁷¹ С обзиром на то да Васељенска патријаршија не би пристала да кандидати за црногорске митрополите буду искључиво из Црне Горе и других српских области, решење за њихов избор тражено је на другој страни. После 1784, Црна Гора је питање наслеђа митрополитског трона решавала тамо где су то могућности допуштале, и поред става Васељенске патријаршије да је Црногорска митрополија њен неодвојиви део.⁷² Црногорски митрополити од тада делују не само као црквени већ и као државни поглавари, али се све време ослањају искључиво на традицију Пећке патријаршије. Они не траже и не добијају било какво признање аутономије или аутокефалности, а то не би ни било могуће добити. Васељенска патријаршија је Црногорску митрополију од 1766. сматрала својим интегралним делом, што је увек изнова потврђивано султановим бератима који су издавани новим патријарсима приликом ступања на васељенски патријаршијски трон.⁷³

⁷⁰ Петар Велики укинуо је институцију патријарха и црквене послове препустио Светом синоду као колективном телу. Свети синод стављен је под надзор *генералног прокуратора Светог синода*, световног лица кога је именовао цар. Последњи патријарх био је Адријан, који је умро 1700. П. Миљуков, Ш. Сењевос, Л. Езман, *Историја Русије*, Београд 1939, 306–307; Ф. Дворник, *Словени у европској историји и цивилизацији*, Београд 2001, 659–660.

⁷¹ С. Вуковић, *нав. дело*, 36.

⁷² Митрополит Петар I Петровић Његош (Свети Петар Цетињски) рукоположен је 13. октобра 1784. у Карловачкој митрополији, пошто је Московска патријаршија одбила да то учини. Рукоположење Петра I Петровића Његоша у Сремским Карловцима, међутим, није значило да је успостављена било каква административна веза Црногорске митрополије са Карловачком митрополијом Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 122; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, 2, 236–237; С. Вуковић, *нав. дело*, 399. Слично се десило и 1833, када је за митрополита изабран Петар II Петровић Његош. У времену када османски утицај у Црној Гори више није постојао, а она је деловала као независна држава, његово рукоположење извршено је у Московској патријаршији. То такође није значило успостављање било какве административне везе Црногорске митрополије са њом. Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : управа Васељенске патријаршије*, 123.

⁷³ Чак и у време по проглашавању Кнежевине Црне Горе 1852. такво стање је званично опстајало. Тако се Црна Гора помиње у берату васељенског патријарха Јоакима II из 1860, као једна од области под његовом духовном влашћу. Хр. Арнаудов, *Пълно събрание на държавнитѣ закони, уставы, наставления и високи заповѣди на Османската имперія*, Цариград 1860, 20.

Закључак

Црногорски митрополит Сава Петровић 1766. није потписао молбу за укидање Пећке патријаршије и припајање њених епархија Васељенској патријаршији. Међутим, уважавао је чињеницу да је самосталност Пећке патријаршије после Београдског мира 1739. била мала, и да је одлуком о њеном укидању само потврђено тренутно стање и због тога од Васељенске патријаршије није био смењен. Напротив, васељенски патријарх Самуило I Ханцерис затражио је од султана Мустафе III да Сава буде потврђен у митрополитском достојанству, и платио је пешкеш султановој благајни за издавање новог берата. Тако је Сава Петровић постао један од митрополита Васељенске патријаршије. Године 1776. Сава Петровић обратио се молбом московском митрополиту Платону да подржи обнову Пећке патријаршије. Поменута молба није прихваћена. Како би се избегли проблеми у одржавању наследности митрополитског достојанства у Црној Гори, од 1784. године црногорски митрополити рукополагани су у Карловачкој митрополији или у Московској патријаршији. Међутим, то није значило да је Црногорска митрополија постајала део тих помесних цркава. Васељенска патријаршија је Црногорску митрополију и даље сматрала својим делом.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

Алексијевић Д., *Прилози за историју Српске цркве*, Весник Српске цркве за 1909 (Београд 1909) 753–762. [Aleksijević D., *Prilozi za istoriju Srpske crkve*, Vesnik Srpske crkve за 1909 (Beograd 1909) 753–762]

Аноним, *Назначеніе свію сербски патриараха*, ЛМС IV, 13 (Будим 1828) 1–9. [Anonim, *Naznačenije sviju serbski patriaraha*, LMS IV, 13 (Budim 1828) 1–9]

Арнаудов Хр., *Пълно събрание на държавнитѣ закони, уставы, наставления и високи заповѣди на Османската имперія*, Цариград 1860. [Arnaudov Hr. *Palno sabranie na drzhavnite zakoni, ustavi, nastavljeniya i visoki zapovedi na Osmanskata imperiya*, Carigrad 1860]

Јастребов И. С., *Податци за историју српске цркве : из путничког записника*, Београд 1879. [Jastrebov I. S. *Podatci za istoriju Srpske crkve : iz putničkog zapisnika*, Beograd 1879]

Јовичић Ж., *Писмо писано црногорским митрополитом Савом митрополиту московском Платону*, Гласник СУД XXII (1867) 357–359. [Jovičić Ž., *Pismo pisano crnogorskim mitropolitom Savom mitropolitu moskovskom Platonu*, Glasnik SUD XXII (1867) 357–359]

Кемур С., Ђоровић В., *Прилози за историју цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX стољећу*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини XXIV (1912) [Kemura S. Đorović V., *Prilozi za historiju crkve u Bosni i Hercegovini u XVIII i XIX stoljeću*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXIV (1912)]

Михаиловски Н., *Исторически изследованія за Охридската и Ипекска архиепископиу*, Цариградъ 1869. [Mihailovski N., *Istoričeski izsledovanija za Ohridskata i Ipekska arhiepiskopiji*, Carigrad’ 1869]

Мушовић Е., *Ферман о постављењу новопазарског митрополита 1766. године*, Градска култура на Балкану 2, Београд 1988, 139–150. [Mušović E., *Ferman o postavljenju novopazarског mitropolita 1766. godine*, Gradska kultura na Balkanu 2, Beograd 1988, 139–150]

Нешковић Ј., *Беседе говорене епископом ужичкимъ Иоанникиемъ*, Београд 1868. [Nešković J., *Besede govorene episkopom užičkim Joanikijem*, Beograd 1868]

Прибићевић В., *Акта о укидању Пећске патријаршије*, Богословски гласник V, св. 5 (Сремски Карловци 1904) 377–379. [Pribičević V., *Akta o ukidanju Pećske patrijaršije*, Bogoslovski glasnik V, sv. 5 (Sremski Karlovci 1904)]

Пузовић Љ., *Синђелија владике Георгија Поповића издата темишварском свештенику Томи Павлову*, Археографски прилози 35 (2013) 172–173. [Puzović Lj., *Sinđelija vladike Georgija Popovića izdata temišvarском svešteniku Tomi Pavlovu*, Arheografski prilozi 35 (2013) 172–173]

Литература – Secondary Works

Runciman St., *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968.

Балашов Н., Асмус М., Монахов С. А., *Константинопольская православная церковь*, Православная энциклопедия 37, Москва 2019, 298. [Balašov N., Asmus M., Monahov S. A., *Konstantinopolskaya pravoslavnaya cerkov*, Pravoslavnaja énciklopedija 37, Moskva 2019, 298]

Вуковић С., *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996. [Vuković S., *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*, Beograd, Podgorica, Kragujevac 1996]

Вуковић С., Гавриловић В., Јовановић, Вићентије, Српски биографски речник 4, Нови Сад 2009, 468–469. [Vuković S., Gavrilović V., Jovanović, Vićentije, Srpski biografski rečnik 4, Novi Sad 2009, 468–469]

Дворник Ф., *Словени у европској историји и цивилизацији*, Београд 2001. [Dvornik F., *Sloveni u evropskoj istoriji i civilizaciji*, Beograd 2001]

Дучић Н., *Историја Српске православне цркве : од првијех десетина VII в. до наших дана*, Књижевни радови IX, Београд 1894. [Dučić N., *Istorija Srpske pravoslavne crkve : od prvijeh desetina VII v. do naših dana*, Književni radovi IX, Beograd 1894]

Ђурђевић Б., Васић М., *Југословенске земље под турском влашћу (до краја XVIII вијека)*, Источно Сарајево 2005. [Đurđević B., Vasić M., *Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću (do kraja XVIII vijeka)*, Istočno Sarajevo 2005]

Живојиновић Д. Р., *Успон Европе (1450–1789)*, Београд 1995. [Živojinović D. R., *Uspone Evrope 1450–1789*, Beograd 1995]

Историја народа Југославије, 2, Београд 1960 (Тадих Ј.) [*Istorija naroda jugoslavije*, 2, Beograd 1960 (J. Tadić)]

Историја народа Југославије, 2, Београд 1960 (Станојевић Г.) [*Istorija naroda jugoslavije*, 2, Beograd 1960 (G. Stanojević)]

Историја народа Југославије, 2, Београд 1960 (Ђурђевић Б.) [*Istorija naroda jugoslavije*, 2, Beograd 1960 (Đurđević B.)]

Историја Ниша, 1, Ниш 1983 (Тричковић Р.) [*Istorija Niša*, 1, Niš 1983 (R. Tričković)]

Историја српског народа, IV/1, Београд 1986 (Веселиновић Р. Л.) [*Istorija srpskog naroda*, IV/1, Beograd 1986 (Veselinović R. L.)]

Историја српског народа, IV/1, Београд 1986 (Самарџић Р.) [*Istorija srpskog naroda*, IV/1, Beograd 1986 (Samardžić R.)]

Историја српског народа, IV/1, Београд 1986 (Милићевић Ј., Ракочевић Н.) [*Istorija srpskog naroda*, IV/1, Beograd 1986 (Milićević J., Rakočević N.)]

Милаковић Д., *Историја Црне Горе*, Задар 1856. [Milaković D., *Istorija Crne Gore*, Zadar 1856]

Миљуков П., Сењевос Ш., Езман Л., *Историја Русије*, Београд 1939. [Miljukov P., Senjebos Š., Ezeman L., *Istorija Rusije*, Beograd 1939]

Мирковић Л., *Православна литурџика*, Београд 1983. [Mirковић L., *Pravoslavna liturgika*, Beograd 1983]

Петровић Р., *Шћепан Мали : загонетка историје*, Београд 1992. [Petrović R., *Šćepan Mali : zagonetka istorije*, Beograd 1992]

Петровић Р., *Владика Данило и владика Сава (1697–1781)*, Београд 1997. [Petrović R., *Vladika Danilo i vladika Sava (1697–1781)*, Beograd 1997]

Радосављевић Н. В., *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007. [Radosavljević N. V., *Pravoslavna crkva u Beogradskom pašaluku 1766–1831 : Uprava Vaseljenske patrijaršije*, Beograd 2007]

Радосављевић Н. В., *Ужичко-ваљејска митрополија 1739–1804*, Ваљево 2000. [Radosavljević N. V., *Užičko-valjevsko mitropolija 1739–1804*, Valjevo 2000]

Радосављевић Н. В., *Епархије Бање (Ђустендила) и Самокова у Пећкој патријаршији 1557–1766*, Известия на Исторически музей Кјустендил 10 (2005) 335–345. [Radosavljević N. V., *Eparhije Banje (Čustendila) i Samokova u Pečkoj patrijaršiji 1557–1766*, Izvestija na Istoričeski muzej Kjustendil 10 (2005) 335–345]

Радосављевић Н. В., *Ваљејска епископија 1718–1739*, Гласник ИАВ 32 (1998) 9–33. [Radosavljević N. V., *Valjevsko episkopija 1718–1739*, Glasnik IAV 32 (1998) 9–33]

Радосављевић Н. В., *Херцеговачки митрополити 1766–1878*, ИЧ 57 (2008) 175–196. [Radosavljević N. V., *Hercegovачki mitropoliti 1766–1878*, IČ 57 (2008) 175–196]

Радосављевић Н. В., *Београдски мир и реорганизација Пећке патријаршије*, Осам векова аутокефалије Српске православне цркве 1, Београд 2020, 253–264. [Radosavljević N. V., *Beogradski mir i reorganizacija Pečke patrijaršije*, Osam vekova autokefalije Srpske pravoslavne crkve 1, Beograd 2020, 253–264]

Радосављевић, Н. В. *Шест портрета православних митрополита 1766–1891*, Београд 2009. [Radosavljević V. N., *Šest portreta pravoslavnih mitropolita 1766–1891*, Beograd 2009]

Радосављевић Н. В., *Данило, митрополит ужичко-ваљевски и трновски*, Српске студије 6 (2015) 145–162. [Radosavljević N. V., *Danilo, mitropolit užičko-valjevski I trnovski*, Srpske studije 6 (2015) 145–162]

Радосављевић Н. В., *Синђелија, берат, печат : ступање на архиепископски трон у Османском царству 1766–1878*, Државно-црквено право кроз векове, Београд–Будва 2019, 137–156. [Radosavljević N. V., *Sindelija, berat, pečat : stupanje na arhijerejski tron u Osmanskom carstvu 1766–1878*, Državno-crkveno parvo kroz vekove, Beograd–Budva 2019, 137–156]

Радосавлевич Н. В., *Митрополит Серафим Дабробосненски (допълнения към биографията му)*, Историята и книгите като приятелство : Сборник в памет на Митко Лачев, София 2007. [Radosavlevč N. V., *Mitropolit Serafim Dabrobosnenski (dop"lnenija k"m biografijata mu)*, Istorigjata i knigite kao prijatelstvo : Sbornik v pamet na Mitko Lačev, Sofija 2007]

Радосавлевич Н. В., *Иоанникий III*, Православная энциклопедия 25, Москва 2015, 118–119. [Radosavlevič N. V., *Ioannikij III*, Pravoslavnaja enciklopedija 25, Moskva 2015, 118–119]

Ровински П. А., *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Цетиње–Сремски Карловци 1993. [Rovinski P. A., *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, Cetinje–Sremski Karlovci 1993]

Руvaraц Д., *Доситије Николић, владика ваљевски*, Гласник СПП за 1921 (1921) 392–396; 421–423. [Ruvarac D., *Dositije Nikolić, vladika valjevski*, Glasnik SPP za 1921 (1921) 392–396; 421–423]

Слијепчевић Ђ., *Историја Српске православне цркве*, 1, Београд 1991. [Slijerčević Đ., *Istorija Srpske pravoslavne crkve*, 1, Beograd 1991]

Слијепчевић Ђ., *Историја Српске православне цркве*, 2, Београд 1991. [Slijerčević Đ., *Istorija Srpske pravoslavne crkve*, 2, Beograd 1991]

Слијепчевић Ђ., *Хумско-херцеговачка митрополија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*, Богословље 15 (Београд 1940) 28–43. [Slijerčević Đ., *Humsko-hercegovačka mitropolija i episkopi (mitropoliti) od 1219. do kraja XIX veka*, Bogoslovlje 15 (Beograd 1940) 28–43]

Снегаров И., *История на Охридската архиепископия – патриаршия*, том 2, от падането ѝ под турците до нейното унищожение, София 1995. : [Snegarov I., *Istoriya na Ohridskata arhiepiskopia – patriaršia*, tom 2, ot padaneto y pod turcite do neynoto unishtozhenie, Sofija 1995]

Станојевић Г., Васић М., *Историја Црне Горе*, 3, том 1, Титоград 1975. [Stanojević G., Vasić M., *Istorija Crne Gore*, 3, tom 1, Titograd 1975]

Ђоровић В., *Историја Срба*, 2, Београд 1989. [Ђorović V., *Istorija Srba*, 2, Beograd 1989]

Nedeljko V. RADOSAVLJEVIĆ

**MONTENEGRIN METROPOLITAN SAVA PETROVIĆ
AND ABOLITION OF THE PATRIARCHATE OF PEĆ IN 1766**

Summary

At the time of abolition of the Patriarchate of Peć in 1766, Metropolitan Sava Petrović was at the head of the Montenegrin Metropolitanate. In 1735, he succeeded his uncle Danilo, whereby the hereditary metropolitan dignity was established in the Petrović Njegoš family. In 1766, new huge debts of the already overly indebted Patriarchate of Peć were revealed. As it was not possible to repay these debts, a group of metropolitans in Constantinople requested that the Patriarchate of Peć be abolished and merged with the Ecumenical Patriarchate. Metropolitan Sava did not sign this plea. However, while the Metropolitans of Zuhumlje-Herzegovina and Rascia, who opposed it, were soon deposed, this did not happen to Sava Petrović. On request of Ecumenical Patriarch Samuel I, just after the abolition of the Patriarchate of Peć, his dignity was confirmed by Sultan's berat. He was aware that the autonomy of the Patriarchate of Peć had become only symbolic and that its abolition was an act which formally confirmed such situation. This was sufficient for Ecumenical Patriarch Samuel I to ask for the Sultan's berat, whereby Sava Petrović become a metropolitan of the Ecumenical Patriarchate. This created problems in the election of vicar bishops and, later, metropolitans in the Montenegrin Metropolitanate as the Ecumenical Patriarchate, unlike the abolished Patriarchate of Peć, could never allow that they be elected only from Montenegro or the neighbouring areas. In the changed and more favourable geopolitical situation after the Treaty of Küçük Kaynarca in 1774, this was one of the reasons why in 1776 Metropolitan Sava asked for help of Moscow Metropolitan Platon for the re-establishment of the Patriarchate of Peć. This plea was not accepted. It, however, suggests the continuity of loyalty to the Peć throne in Montenegro, which later Montenegrin metropolitans also always emphasised. After 1785, Montenegrin metropolitans were ordained in the Karlovci Metropolitanate or the Moscow Patriarchate.

Чланак примљен: 29. 05. 2020.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 08. 07. 2020.